

НАШЪУНАМО ВА ҲОСИЛНОКИИ ПАХТА ВОБАСТА БА МУҲЛАТИ КИШТ ДАР ШАРОИТИ НОҲИЯИ ДАНҒАРА**Ҳафизов А.А.** - н.и.к., ДДД.

Калимаҳои калидӣ: пахта, муҳлати кишт, нашъунамо, ҳосилнокӣ, баромади нах, самаранокӣи иқтисодӣ.

Бо назардошти муҳимтарин самти фаъолияти аҳолии кишвар будани кишоварзӣ тавачҷӯхи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди ҳамаҷонибаи ин соҳа равона гардидааст. Ин тавачҷӯх бо мақсади ба талаботи истеъмоли баробар кардани дараҷаи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ нигаронида шуда, равиши илмӣ он ба замони муосир баробар кардани раванди истеҳсолот ва дар ин замина баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии аҳоли бахшида мешавад.

Пахтапарварӣ муҳимтарин самти растанипарварӣ дар заминҳои обӣ мебошад, ки баланд бардоштани маҳсулнокии он яке аз самтҳои муҳими стратегияи рушди кишоварзӣ доништа шудааст. Равишҳои мухталифи баланд бардоштани маҳсулнокии навъҳои пахта дар илм муайян карда шуда, ки муҳимтарини он чорӣ кардани навъ, насли гетерозисии нав, истифодаи тухмии хушсифат ва саривақт амалӣ намудани ҳама намуди агротехникаи баланди парвариш мебошад.

Дар сохтори кишоварзии Тоҷикистон, бо назардошти доим нав шуда истодани навъҳои пахта, аз хориҷи кишвар ворид гардидани навъҳои нав, то ҳақде таъсиррасон будани тағйирёбии глобалии иқлим зарурияти пеш омадааст, ки таъсири муҳлати киштро вобаста ба минтақаҳои алоҳидаи ҷумҳурӣ мавриди омӯзиш қарор диҳем.

Кишт муҳимтарин омили агротехникӣ дар киштзори пахта аст. Дуруст гузаронидани он асоси ҳосили интизорӣ мебошад. Вазифаи асосии дуруст муайян кардани муҳлати кишти навъҳои пахта ин рӯёнидани сарорсарии чигит ва гирифтани сабзиши муътадил мебошад.

Солҳои охир дар ноҳияи Данғара ва дигар минтақаҳои пахтапарварии ҷумҳурӣ ба кишти пахта барвақт, баъзе солҳо ҳатто дар даҳрӯзаи охири моҳи феврал оғоз карда мешавад. Андешаи он пайдо гардидааст, ки ҳар чӣ қадаре ба кишти пахта тезтар оғоз кунем ҳамон қадар ҳосили фаровон ба даст меорем. Аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳарчӣ тезтар ба охир расонидани кишт ва иҷро кардани нақшаи кишт маъноӣ онро надорад, ки мо киштро барвақт оғоз намоем. Борҳо шоҳиди он гардидем, ки дар шаҳру ноҳияҳо ҳангоми оғоз намудани кишти барвақтӣ бинобар сабаби боришоти давомнок, ҳавои нисбатан паст ва пӯсиши решаи пахта мардуми деҳқон кишти такрорӣ гузаронидаанд.

Масъалаи таъсири муҳлати кишт ба ҳосил, сабзишу инкишоф, пайдошавии узвҳои ҳосил, аломатҳои морфологӣ, физиологияи анатомӣ, селекционӣ, генетикӣ ва ҳатто аҳамияти иқтисодии он аз тарафи олимони ниҳоят зиёд мавриди омӯзиши илмӣ амалӣ қарор дода шудааст. Аз ҷумла олимони Зайтсев (1927), Автономов (1930), Нагибин (1936), Мухамеджанов (1951), Бабушкин (1953), Страумал (1957), Белоусов, Тагиев (1956), Закиров (1962), Юлдашев (1984), Ҳафизов А. (2007) ва ғайра ин масъаларо дар солҳои алоҳида, дар минтақаҳои алоҳида бо навъҳои алоҳида мавриди омӯзиш қарор додаанд (Ҳафизов А.А., Набиев Т.Н., 2019).

Таҳқиқгарони масоили муҳлати кишти пахта дар манотиқи алоҳидаи пахтапарварӣ тавсия ва дастурҳои мухталифро рӯи кор овардаанд, ки то имрӯз аҳамияти илмӣ амалии хешро гум накардаанд.

Хулосагирӣ шудааст, ки муҳлати кишти зироатҳои кишоварзӣ вобаста ба биологияи зироат, муносибати он ба ҳарорати ҳаво таъин карда мешаванд. Онҳо дарҷ намудаанд, ки барои кишти пахта муайян кардани ҳарорати миёнаи шабонарӯзии устувор ва гармии қабати шудгоршавандаи хок муҳим мебошад.

Аз ин нигоҳ мо муҳлати кишти пахтаро аз даҳрӯзаи аввали моҳи март оғоз кардем.

Муҳлати кишти пахта зерин таъсири тағйирёбии иқлим тағйир меёбад ва муҳимтарин омили ба он таъсиррасон ҳарорати ҳаво мебошад. Барои муайян кардани муҳлати кишти пахта ба назар гирифтани лозим аст, ки пахта растании гармидӯст буда, аз минтақаи тропикӣ кураи замин пайдо шудааст ва барои инкишофи муътадили он ҳарорати 20-25 дараҷа гармӣ лозим аст.

Вобаста ба мақсад чунин вазифаҳои омӯзиш гуруҳбандӣ шуд: интихоби навъи пахтаи дорои сифатҳои муҳими ҳосилнокӣ ва дар шароити ноҳияи Данғара мувофиқ, интихоби замин дар минтақаи пахтапарварию ноҳияи Данғар; омода намудани замин барои кишт; дар асоси нақша тибқи талаботҳои дар барномаи пешниҳодкардашуда гузаронидани кишти пахта дар муҳлатҳо; парвариш ва таъмини саривақтии агротехника; гузаронидани мушоҳидаи фенологӣ дар давраи нашъунамои пахта; баҳо додан ба элементҳои маҳсулнокии пахта зерин таъсири муҳлати кишт; таҳлили таъсири самаранокии муҳлати кишти пахта; ҳисоб кардани ҳосилнокӣ ва маҳсулнокии парвариши пахта дар муҳлатҳои мухталифи кишт; пайдо намудани муҳлати беҳтарини кишти пахта дар шароити заминҳои пахтапарварию ноҳияи Данғараи вилояти Хатлон.

Таҷрибаҳои саҳроӣ дар асоси дастури Б.А. Доспехов (1985) амалӣ карда шуда, агротехникаи парвариши пахта дар қитъаи таҷрибавӣ дар асоси дастури Вазорати кишоварзии Тоҷикистон (1983, 1984) ба роҳ монда шудааст.

Таҳқиқоти саҳроӣ аз усули мушоҳида оғоз гардид, ки аз қайд намудани аломатҳои миқдорӣ ва сифатии навъи Хулбук иборат буд. Мушоҳида қисми муҳимтарини таҷрибаи саҳроиро дарбар мегирифт.

Тибқи вазифаҳои гузошташуда бо гузоштани таҷрибаҳои саҳроӣ хусусиятҳои инкишофи навъи Хулбук вобаста ба тағйирёбии муҳлати кишт муайян карда шуда, аҳамияти иқтисодии дуруст интихоб кардани муҳлати кишт дар шароити ноҳияи Данғара асоснок карда шуданд. Барои омӯзиш 5 вариант аз рӯи тағйирёбии муҳлати кишт ба нақша гирифта шудааст (ҷадв. 1).

Ҷадвали 1 - Мӯҳлати кишти пахта (нақшаи таҷрибаҳои саҳроӣ)

Рақами вариант	Мӯҳлати кишт	Санаи амалии кишт
I	Даҳрӯзаи 1-уми моҳи март	5 март
II	Даҳрӯзаи 2-юми моҳи март	15 март
III	Даҳрӯзаи 3-юми моҳи март	25 март
IV	Даҳрӯзаи 1-уми моҳи апрел	4 апрел
V	Даҳрӯзаи 2-юми моҳи апрел	14 апрел

Агротехникаи парвариш тибқи талабот ба роҳ монда шуд. Аз ғизои минералӣ барои рӯёндани 45 с/га ҳосили пахта бо меъёри 250 кг нурии нитрогендор, 160 кг нурии фосфордор ва 60 кг нурии калийдор дар 1 га ворид карда шуд. Тамоми агротехникаи парвариш дар сатҳи баланд амалӣ карда шуд.

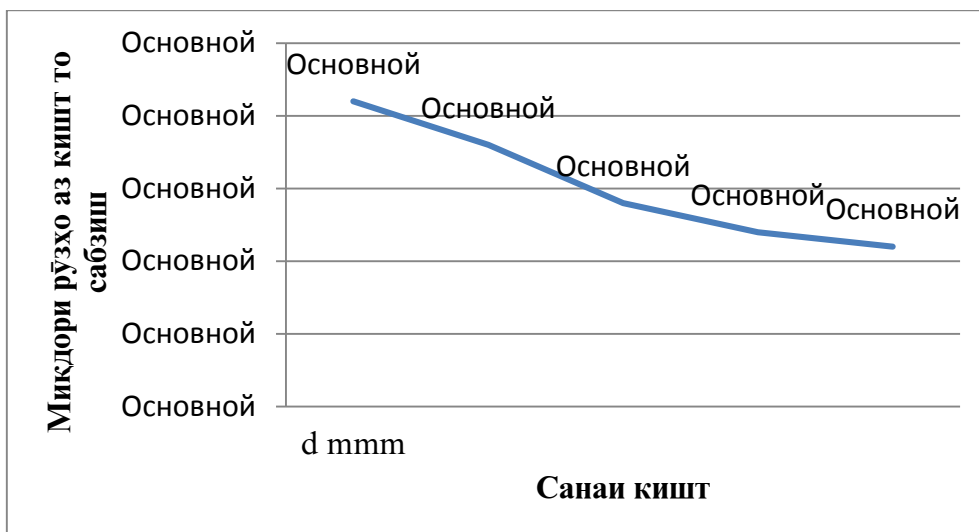
Дар давраи 2 баргагии ҳақиқӣ будани вариантҳои омӯзишӣ майдон ягона карда шуд. Ба ҳисоби миёна дар як метри тулонӣ 5 ниҳол, яъне дар 1 га 83,3 ҳазор растанӣ гузошта шуд. Ҷамчунин дар давраи пухтарасиши ҳосил зичии ниҳолҳо ҳисоб карда шуд, ки ба 80,0 ҳазор растанӣ дар 1 га баробар буд.

Барои муайян кардани маҳсулнокӣ, ҳосилнокӣ ва минбаъд самарани иқтисодии таъсири муҳлати кишт, дар ҳар як вариант ва такрорёбӣ 25 растанӣ интихоб ва мавриди омӯзиш қарор дода шуд.

Ҳамаи аломатҳои морфологӣ, физиологӣ растании пахта мавриди омӯзиш қарор дода шуда, муҳимтарин аломатҳои зерин таъсири муҳлати кишт тағйирёфтаре таҳлил намудем.

Зерин таъсири муҳлати кишт давраи нумӯ ва пухтарасии ҳосили пахта зиёд тағйир ёфт. Аз неш задани тухмӣ аллақай тағйирот ба мушоҳида гирифта шуд. Ҳангоми кишти 5-уми март пас аз 21 рӯзикишт баъд миқдори растании аз замин неш зада баромада ба 50-75 % расид. Минбаъд ба қафо афтидани муҳлати кишт боис гардид, ки чигит аз замин тезтар неш зада барояд. Миқдори сарфи рӯзҳо барои аз замин неш зада баромадани чигити навъи Хулбук дар варианти 2-юм ба 18 рӯз, дар варианти 3-юм ба 14 рӯз ва ҳангоми дар даҳрӯзаи 1 ва 2-юми моҳи апрел кишт шудан, чигит пас аз 11-12 рӯз аз замин неш зада баромад, расми 1. Мувофиқи талаботи агрономӣ чи қадаре ки чигит аз замин дертар ва ё аз меъёри таъинӣ барвақт барояд ба сифати ҳосил таъсири манфии худро мерасонад.

Мувофиқи нишондоди сарчашмаҳо бояд чигит дар муддати аз 8 то 15 рӯз аз замин неш зада барояд. Дар таҷрибаҳои мо варианти 3, 4 ва 5-уми омӯзишӣ (санаи кишти 25.03; 04.04. ва 14.04.) дар доираи талаботҳои агрономӣ дар муддати 11-14 рӯз баромади чигитро таъмин намуд. Аз ин хулоса карда мешавад, ки муҳлати кишти пахтаро дар ноҳияи Данғара аз санаи 25-уми март то 14-уми апрел кишт кунем, сабзиши муътадили чигитро таъмин карда метавонем. Пеш аз ин кишт кардан боиси аз меъёр дер баромадани чигит мегардад.

Расми 1. Таъсири муҳлати кишт ба санаи сабзиши чигит (рӯз)

Санаҳои 1 ва 2-юми кишт имкон надод, ки бинобар сабаби паст будани ҳарорати ҳаво чигит аз замин дар муҳлати муайян неш зада барояд. Минбаъд муҳлати кишт ба дарозшавии давраҳои инкишоф таъсир расонид. Дар аввали давра инкишофи растаниҳо суст гузашта, минбаъд якбора калон шудани онҳо таъмин карда шуд. Ҳарорати ҳаво таъсири бебозгашти худро ба давомнокии давраи нумӯи пахтаи навъи Хулбук расонид, чадвали 2.

Чадвали 2 - Таъсири муҳлати кишт ба давомнокии давраи нумӯ, рӯз

Варианти омӯзишӣ	Санаи кишт	Давраҳои нумӯ				
		баромад -2-барги ҳақиқӣ	2-баргаи ҳақиқӣ - шонабандӣ	шонабандӣ - гулкунӣ	гулкунӣ - ҳосилбандӣ	ҳосилбандӣ-пухтарасиш
I	5 март	14	27	23	39	32
II	15 март	11	29	22	39	30
III	25 март	10	27	22	38	30
IV	4 апрел	8	26	21	37	29
V	14 апрел	7	26	21	36	28

Дар охир ҳамаи давраи инкишоф ҳангоми дар даҳрӯзаи аввали моҳи март кишт кардан ба 135 рӯз, дар варианти 2-юм ба 131 рӯз, дар санаи кишти 25-уми март ба 127 рӯз ва минбаъд ҳангоми дар 2 даҳрӯзаи аввали моҳи апрел мутаносибан ба 121 ва 118 рӯз баробар гардид. Барои муайян кардани ҳосилнокӣ 25 растанӣ дар се чиниш ҷамъоварӣ шуда, вазни онҳо бар кашида шуд. Миқдори кӯракҳои шукуфтаро ҳисоб карда, вазни ҳосили як кӯрак, миқдори кӯраки шукуфтаи як растанӣ ва ниҳоят ҳосили як растаниро пайдо карда, ба миқдори растаниҳои як гектар зарб зада, ҳосилнокиро муайян намудем.

Ҳосил дар се давра ҷамъоварӣ карда шуд - давраи аввал дар санаи 10-уми сентябр, давраи 2 дар санаи 1-уми октябр ва давраи сеюм пас аз 30 рӯзион гузаронида шуд, чадвали 3. Кӯшиш намудем, ки бо ин давраҳои чиниш таъсири муҳлати киштро ба пухтани ҳосил баҳогузори кунем.

Чадвали 3 - Таъсири муҳлати кишт ба пухтарасӣ ва пайдошавии ҳосил дар се чиниши навъи Хулбук

Санаи кишт	Ҳосилнокӣ, с/га			Ҳосили умумӣ, с/га	Ҳосили но-расида, с/га
	10.09	1.10	30.10		
5 март	17,3	7,2	2,2	26,7	-
15 март	20,4	8,3	3,1	31,8	-
25 март	26,1	9,4	5,2	40,7	-
4 апрел	22,2	9,8	5,4	37,4	1,8
14 апрел	19,4	10,2	6,2	35,8	2,3

Баланд бардоштани ҳосилнокӣ аз омилҳои зиёд, аз ҷумла муҳлати кишт саҳт вобаста будааст. Ба ҳама намуди агротехникаи амаликардаи мо нигоҳ накарда дар варианти аввал ҳангоми чиниши аввал 17,3 сентнер ҳосил пухта расид, ки аз варианти 3-юм ба миқдори 8-9 с/га камтар буд. Аммо мувофиқи муҳлати кишт бояд дар ин сана қисмати асосии ҳосили навъи Ҳулбук пухта мерасид. Зеро дар ин сана аллакай муҳлати нишондодаи нашъунамои навъи Ҳулбук мувофиқи нишондоди муаллифон қариб ба охир мерасид.

Муайян намудани варианти беҳтарин барои рӯенидани ҳосили хушсифат, ки тавонад ҳосили баланди киштзорҳоро таъмин намояд, мақсади асосии омӯзиш дар соҳаи кишоварзӣ мебошад. Ҳосили баланд ин натиҷаи ниҳой ва интизории ҳар як омӯзиш мебошад. Дар чиниши аввал ҳосили аз ҳама зиёд 26,1 с/га дар варианти 3-юм ба даст омад. Дар вариантҳои оянда мутаносибан камшавии пухтарасии ҳосил дар чиниши якум ба мушоҳида расид.

Ба хотири муайян кардани самаранокии вариантҳои омӯзишӣ тамоми хароҷотҳои таҷрибаҳои саҳроӣ дар мисоли як гектар муайян карда шуд. Бо назардошти ҳама гуна хароҷотҳои истеҳсоли, аз ҷумла нурии маъданӣ ва тухмӣ дар 1 га хароҷотҳои мо ба 12235,0 сомонӣ баробар гардид, аммо сарфи хароҷотҳои мо бинобар сабаби дастӣ иҷро шудани баъзе аз ҷорабиниҳо камтар шуд. Инчӯ аз қисмати андозии барои замин таъиншуда, хароҷоти об, музди меҳнат ва кулли хароҷотҳо ба инобат гирифта шуд. Зиёдшавии ҳосили пахта аз истифодаи меъёри нурии маъданӣ, навъу намуд, шароити иқлим, ҳосилхезии хок, муҳлати истифода ва маҷмӯи ҷорабиниҳои агротехникӣ, обмонӣ ва мисоли инҳо вобастагии зич дорад, ҷадвали 4.

Ҷадвали 4 - Таъсири муҳлати кишт ба самаранокии иқтисодии парвариши пахтаи миёнаҳои навъи Ҳулбук дар шароити ноҳияи Данғара

Варианти омӯзишӣ	Ҳосилнокӣ, с/га	Баромади нах, %	Истеҳсоли нах, с/га	Хароҷоти истеҳсоли, сомонӣ/га	Даромад аз фурӯши маҳсулот, сомонӣ/га	Даромади соф, сомонӣ/га
I	26,7	36,0	961,2	12235	16732,6	4497,6
II	31,8	36,1	1147,98	12235	19713,8	7478,8
III	40,7	36,3	1477,41	12235	24952,8	12717,8
IV	35,2	36,3	1277,76	12235	21756,5	9521,5
V	33,5	36,2	1212,7	12235	20733,5	8498,5

Бо назардошти 12,5 сомонӣ ҳисоб шудани 1 кг нах, 2,0 сомонӣ ҳисоб шудани 1 кг чигит ва 1300 сомонӣ ҳисоб шудани ҳамаи арзиши ғӯзапояи дар саҳро буда, даромад аз фурӯши маҳсулот ҳисоб карда шуд. Аз фурӯши маҳсулоти умумӣ аз ҳама камтар дар варианти 1-ум 16732,6 сомонӣ ва дар варианти кишти пахта дар санаи 25-уми март ба миқдори 24952,8 сомонӣ маҳсулот бо нархҳои дар бозор роиҷ фурӯхта шуд, ки дар ин вариант даромади соф ба 12717,8 сомонӣ баробар гардид ва нишондоди аз ҳама беҳтарин ба ҳисоб гирифта шуд.

Хулоса. Бояд чигит дар муддати аз 8 то 15 рӯз аз замин неш зада барояд. Дар таҷрибаҳои мо санаи кишти 25-уми март, 04-уми апрел ва 14-уми апрел дар доираи талаботҳои агрономӣ дар муддати 11-14 рӯз баромадани чигитро таъмин намуд. Аз ин хулоса карда мешавад, ки муҳлати кишти пахтаро дар ноҳияи Данғара аз санаи 25-уми март то 14-уми апрел гузаронем, сабзиши муътадили чигитро таъмин карда метавонем. Пеш аз ин кишт шудан боиси аз меъёр дер баромадани чигит мегардад.

Ҳангоми омӯзиши муҳлати кишти пахтаи миёнаҳои навъи Ҳулбук дар шароити ноҳияи Данғара ҳосили дилхоҳ (40,7 с/га) дар варианти сеюм (санаи кишт 25 март) ба даст оварда шудааст. Дар муҳлатҳои кишти оянда мутаносибан камшавии пухтарасӣ ва ҳосилнокӣ ба мушоҳида расид.

АДАБИЁТ

1. Автономов А.И. и др. Хлопководство. –М.: Колос, 1983, –334 с.
2. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта. –М. Агропромиздат, 1985.
3. Рекомендации по выращиванию высоких урожаев хлопка в Таджикистане. Душанбе: Из-во. МСХ Тадж. ССР, 1983. –79 с.
4. Хафизов А.А., Набиев Т.Н. Агротехнические приёмы возделывания новых сортов средневолокнистого хлопчатника в условиях Гиссарской долины. Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – 108 с.

АННОТАТСИЯ

НАШЪУНАМО, РУШД ВА ҲОСИЛИ РАСТАНИҲОИ ПАҲТА, КИ БА ВАҚТИ КО-ШТАШАВАНДА ВОБАСТА БА ШАРОИТИ МИНТАҚАИ ДАНГАРА

Ҳангоми омӯзиши мӯҳлати кишти навъҳои пахтаи миёнаҳои Хулбук дар ноҳияи Данғара, дар варианти сеюм (санаи кишт 25 март) ҳосили баланд (40,7 сентнер / га) ба даст оварда шуд. Дар мӯҳлатҳои минбаъдаи кишт, нисбатан кам шудани пухта ва ҳосил мушоҳида карда шуд.

АННОТАЦИЯ

РОСТ, РАЗВИТИЕ И УРОЖАЙНОСТЬ ХЛОПЧАТНИКА В ЗАВИСИМОСТИ ОТ СРОКОВ ПОСЕВА В УСЛОВИЯХ ДАНГАРИНСКОГО РАЙОНА

При изучении сроков посева средневолокнистого хлопчатника сорта Хулбук в условиях Дангаринского района, высокий урожай (40,7 ц/га) был получен в третьем варианте (дата посева 25 марта). При последующих сроках посева наблюдалось, относительно уменьшение созревания и урожайности.

Ключевые слова: хлопчатник, сроки посева, рост и развитие, урожайность, выход волокна, экономическая эффективность.

ANNOTATION

GROWING, DEVELOPMENTS AND PRODUCTIVITY OF THE COTTON PLANTS DEPENDING ON PERIODS OF THE SOWING IN CONDITION OF DANGARINS DISTRICT

At study of the periods of the sowing cotton plants the sort of Hulbuk in condition Dan-garins district the high harvest (40,7 s/ga) was received in the one third variant (date of the sowing on March 25). At the next sowing dates relative decrease in maturation and yield was observed.

Key words: cotton plant, periods of the sowing, growing and development, productivity, output filament, economic efficiency.